

ITALIENI ÎN SLUJBA MARII UNIRI. MĂRTURII INEDITE

RALUCA TOMI

În ultimul an al Primului Război Mondial problema naționalităților din cadrul dublei monarhii a fost impulsionată de Congresul de la Roma din aprilie. În impresionantul său studiu dedicat problemei naționale în timpul primei conflagrații, Angelo Tamborra amintea despre „un flux vital” al diplomației italiene, care își trăgea „rădăcinile din humusul risorgimental”¹. Se referea la predilecția politicii externe peninsulare de a se îndrepta spre alianțe cu națiunile care nu-și găsiseră încă locul pe harta Europei din cauza existenței imperiilor multinaționale. Intenția parlamentului subalpin din 1849 de a coordona o alianță a popoarelor din cadrul monarhiei austriece a fost urmată de politica danubiano-balcanică a lui Camillo Benso di Cavour, de încercările de diversiune diplomatico-militare, de conspirațiile insurecționale contra Austriei, care putea fi implicată în revolte atât în zona Dunării, cât și în valea Padului. Această politică a fost vizibilă și după constituirea statului italian, iar prezența garibaldină în numeroasele revoluții naționale din Polonia până în Grecia sau Bosnia-Herțegovina a sfârșit prin a da o anumită semnificație mesajului mazzinian, rămas viu în preajma Războiului Mondial. Peste decenii, visul mazzinian părea a prinde contur, Roma devenind centrul mișcărilor de eliberare națională.

Relațiilor politico-diplomatice, culturale și militare dintre cele două regate, român și italian, în perioada Primului Război Mondial, li s-au dedicat nenumărate studii² și importante volume de documente³. Au fost conturate și raporturile dintre

¹ Angelo Tamborra, *Idea de la nazionalità e la guerra 1914–1918*, în vol. *Atti del XLI Congresso di Storia del Risorgimento Italiano*, Roma, 1965, p. 182–183.

² Simion Mândrescu, *În Franța și Italia pentru cauza noastră: 27 septembrie 1917 – 1 ianuarie 1919*, București, 1919; Idem, *Pro Italia*, București, 1937; Valer Pop, *La légion roumaine d'Italie*, în „Revue de Transilvanie”, t. III, 1936–1937, nr. 1–4, p. 154–166; George Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumină europeană*, București, 1929; D. Zaharia, *Aspecte ale luptei prizonierilor și a refugiaților români aflați în Italia pentru realizarea unității naționale de stat a României*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie socială”, Bacău, 1970, p. 248–253; Ștefan Pascu, C.Gh. Marinescu, *Răsunetul internațional al luptei românilor pentru unitate națională*, Cluj-Napoca, 1980; Nicolae Dascălu, *Unirea din 1918 și minoritățile naționale din România*, în „Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol”, t. XX, 1983, p. 51–67; Ștefan Delureanu, *La partecipazione rumena al convegno di Roma nell'ultima fase della I guerra mondiale*, în *La crisi dello stato liberale dalla I-a Guerra Mondiale all'avvenuto del Fascismo*, în *Atti dell'VIII Convegno di studi sul Risorgimento in Puglia*, Bari, 1991, p. 177–199; Vasile Dudaș, *Voluntarii Marii Uniri*, Timișoara, 1996; Gheorghe Sbârnă, *Universitari români în sprijinul unității naționale în Franța și Italia (1917–1918)*, în „Analele Universității Spiru Haret. Seria istorie”, 1998, nr. 1, p. 45–53; Alberto Basciani, *I prigionieri di guerra romeni nel campo di concentramento di Avezzano (AQ)*

„Revista istorică”, tom XXI, 2010, nr. 3–4, p. 279–292

lupta de emancipare a românilor din Transilvania, Banat, Bucovina și cea a iredentiștilor italieni, care au înregistrat în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea o amploare deosebită. Spațiul românesc și cel italian au cunoscut în paralel apariția societăților iredentiste. Astfel societății *Pro Italia Irredente* îi corespundea *România Iredentă* formată în 1882, care își schimba numele în *Societatea Carpați*, iar în 1890 au apărut *Liga Culturală pentru Românii de Pretutindeni* la București și *Lega Nazionale* în Italia⁴. În 1891, la Congresul de Pace de la Roma, discursul lui Nicolae Fleva în favoarea românilor ardeleni a fost sprijinit de intervențiile deputaților italieni Matteo Imbriani și Menotti Garibaldi⁵. Mișcarea memorandistă și ecoul acesteia în rândul oamenilor de cultură italieni – Roberto Fava, Giosuè Carducci, Luigi Palma (profesor de drept la Roma), Cesare Cantù, B.E. Mainieri, Graziado Isaia Ascoli, Angelo de Gubernatis –, la care s-a adăugat susținuta campanie de presă în favoarea mișcării de emancipare a românilor din Ardeal alături de amplele manifestații organizate de *Liga Culturală* (de exemplu cea organizată în 1899 la Forul roman), au contribuit la sensibilizarea opiniei publice din peninsulă⁶. În primele decenii ale secolului XX manifestările reciproce de simpatie sunt numeroase. Amintim numai apariția lucrării lui Nicolae Iorga *Breve storia dei romeni con speciale considerazione delle relazioni coll'Italia*, publicată în 1911, ca omagiu al *Ligii Culturale* adus Italiei cu prilejul semicentenarului unității italiene.

În acest articol dorim să aducem din arhivele românești noi mărturii care ilustrează afinitatea dintre oamenii celor două spații, dincolo de contactele bine cunoscute dintre personalitățile politice, culturale și diplomatice. Poate acele vremuri tulburi, care au marcat evoluția generațiilor viitoare, se regăsesc cel mai bine în destinul celor mici, dar mulți. Ne vom referi pe rând la constituirea și activitatea unor societăți politico-culturale italiene care au sprijinit lupta de emancipare a românilor, la momente mai puțin cunoscute din activitatea lui Benedetto De Luca, un italian al cărui destin s-a împletit cu cel al României, iar în final vom completa dosarul Legiunii române din Italia cu informații referitoare la soarta unor italieni care și-au manifestat dorința de a fi înrolați în rândurile acesteia.

„*Latina Gens* către formidabilul popor din Dacia, care de secole apără frontierele orientale ale latinității. Roma îi urează putere pentru a putea coopera cu

durante la prima guerra mondiale 1916–1918, în „Annuario”, Bucarest, anno 4, 2002, p. 214–221; Marin C. Stănescu, Alexandru Roz, *Prizonieri și voluntari români din Primul Război Mondial și Marea Unire din 1918*, Arad, 2003 etc.

³ *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, ed. Constantin Botoran, Olimpiu Maticescu, Cluj-Napoca, 1980; *1918 la români*, vol. II *Desăvârșirea unității statale a poporului român. Documente externe 1916–1918*, București, 1983; *35 anni di relazioni italo-romeni 1879–1918*, ed. Rudolf Dinu, Ion Bulei, București, 2001 etc.

⁴ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, p. 179–180.

⁵ George Moroianu, *op. cit.*, p. 24.

⁶ Ștefan Delureanu, *op. cit.*, 180–181; Ștefan Pascu, C.Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 168–169.

popoarele frățești în spiritul dreptății și cel al drepturilor amenințate de barbarie.” Acesta era începutul scrisorii primite de ministrul plenipotențiar al României la Roma, principele Dimitrie Ghika, în septembrie 1915. Era semnată de avocatul Cosimo Bueno, președintele asociației, și secretarul acesteia, Mario Berardo di Ferro⁷. Înștiințat de această scrisoare, Ministerul de Externe de la București dorea să afle mai multe informații despre asociație⁸. În 26 noiembrie 1915, Ghika trimitea la București statutele și regulamentul asociației. Conform acestora, *Latina Gens* se constituise în martie 1915, scopul său fiind de a primi ca aderenți „toți latinii, fără deosebire de sex, de credință politică sau religioasă, de a afirma ideile de dreptate, de pace, de frăție și de solidaritate între popoarele latine, ca preludiv al federațiunii latine, pregătitoare a federațiilor internaționale ale tuturor popoarelor. Cei care vor adera vor primi numele de legionari. Conducerea va fi încredințată unui Consulat compus din 21 de membri, cu sediul în capitala fiecărei națiuni aderente și de un Senat cu sediul la Roma.” Au fost trimise moțiuni tuturor reprezentanțelor statelor latine. Membrii fondatori, deși erau persoane onorabile, nu aveau o situație deosebită: avocatul Cosimo Bueno era membru în comitetul director al unei asociații de educație populară, *Segreteria del Popolo*, Mario Berardo era agent comercial⁹. Conform documentelor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, în anul 1918, președintele asociației era avocatul Giuseppe Leti. În 27 martie acesta trimitea reprezentanților țărilor latine un manifest în care își exprima speranța că dacă revoluția franceză a proclamat „drepturile omului”, în urma războiului ar trebui să triumfe „drepturile popoarelor”. „Dacă se va ajunge, așa cum ne exprimăm încrederea, la recunoașterea autonomiilor populare într-o formulă pozitivă și universală, dacă mișcarea politică pe care dorim să o inițiem va duce la revendicarea libertății universale împotriva oricărei dorințe tiranice să o sufoce, fiii și nepoții noștri nu vor mai cunoaște ororile războiului, iar energiile lor le vor consacra științelor, artelor, industriei și comerțului.”¹⁰ Legat de activitatea acestei asociații este și un fapt minor în aparență, dar care arată starea de agitație și neîncredere care domnea de multe ori în rândurile emigrației românești din Italia și nu numai. *Latina Gens* și-a manifestat dorința de a înmâna drapelul Legiunii române constituite din prizonierii de război ardeleni, bănățeni, bucovineni în Italia. Deoarece *Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*, constituit în iunie 1918 la Cittaducale, acceptase o altă ofertă din partea *Ligii Patriotice Feminine (Lega Patriottica Femminile)*, reprezentanții primei societăți s-au simțit nedreptățiți. Nemulțumirea lor este redată în scrisoarea semnată de

⁷ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare: AMAE), Fond Roma, vol. 168, nepaginat, Cosimo Bueno, Mario Berardo di Ferro către principele Dimitrie Ghika, Roma, 24 septembrie 1915.

⁸ Ibidem, Ministerul Afacerilor Străine către Dimitrie Ghika, București, 29 octombrie 1915.

⁹ Ibidem, Dimitrie Ghika către Ministerul Afacerilor Străine, Roma, 26 noiembrie/9 decembrie 1915.

¹⁰ Ibidem, Apelul asociației *Latina Gens* către popoarele latine.

Elena Bacaloglu, care se afla de 10 ani în Italia și era membră a *Latina Gens*¹¹. La rândul său, avocatul Leti îi scria lui Simion Mândrescu în termeni politicoși, dar reci. „Consulatul *Latina Gens* a crezut de cuviință să insiste în privința drapelului pentru Legiunea română, pentru că *Latina Gens* este prima care face această ofertă și pentru că, fiind asociațiune internațională, nu este posibil să fie umbrită de asociații minore.”¹² Observăm că orgoliile, patimile și inimicițiile nu erau apanajul emigrației române.

Unul dintre cei mai cunoscuți filoromâni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului XX, autor al unei splendide lucrări *La Romania*, apărută în 1888 în condiții grafice deosebite, a fost Bruto Amante. Tatăl său, Enrico Amante, a fost printre primii italieni care au scris despre români și a teoretizat lupta națiunilor asuprite din cadrul Imperiului Habsburgic. El însuși a vizitat de mai multe ori România, legând amiciții cu familia Brătianu, C.A. Rosetti, Grigore Tocilescu, familia Chițu (care avea multiple legături în lumea culturală a peninsulei), B.P. Hasdeu, V.A. Urechia etc. Era fondatorul publicației „*La Confederazione Latina*”, care a făcut o propagandă intensă cauzei tuturor popoarelor latine și în special României, pe care în anumite situații o îndrăgea mai mult decât propria-i țară, după cum mărturisea într-o scrisoare adresată Mariei Chițu în 1885¹³. Era președintele comitetului *Pro Confederazione Latina* și a întreținut în anii războiului o corespondență bogată cu reprezentanții diplomați români la Roma și cu Simion Mândrescu. În 14 noiembrie 1914 îi scria ministrului român la Roma despre inițiativa comitetului pe care îl conducea prin care se urmărea constituirea unui acord „anglo-latin”, adică federația a șase state latine: Italia, Franța, Belgia, România, Portugalia, Spania, și alianța lor cu Anglia. În ordinul de zi al comitetului se făcea o mențiune specială referitoare la români, reprezentanții Orientului latin¹⁴. În anul 1917 comitetul a avut mai multe manifestări prin care a încercat să sensibilizeze clasa politică italiană față de alianța latină propusă. Într-o scrisoare din 30 aprilie 1917 adresată principelui Dimitrie Ghika, Bruto Amante prezenta pe larg programul comitetului. Membrii acestuia, din care făceau parte 50 de membri ai parlamentului italian, printre care Tommaso Tittoni, Colombo, Volterra, Marconi, principele Pietro di Scalea, Gallenga, Luigi Rava, Sanarelli, se pronunțaseră pentru constituirea imediată a federației celor șase state latine, care urmau să încheie o alianță cu Anglia. Scopul acestei alianțe urma să fie menținerea echilibrului european, care era, în opinia sa, mijlocul și garanția

¹¹ Biblioteca Națională (în continuare: BN), Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 3–4, Elena Bacaloglu către Simion Mândrescu, Roma, 11 iulie 1918.

¹² Ibidem, dosar 1, f. 7, G. Leti către Simion Mândrescu, Roma, 29 iulie 1918.

¹³ Biblioteca Academiei Române (în continuare: BAR), Corespondență Maria Chițu, S 1 (3)/CCCIX, Bruto Amante către Maria Chițu, Roma, 22 octombrie 1885.

¹⁴ AMAE, Fond Roma, dosar 168, nepaginat, Bruto Amante către ministrul român la Roma, Roma, 14 noiembrie 1914.

unei păci durabile. Modelul pe care statele latine erau îndemnate să-l urmeze era „Confederația Statelor Unite ale Americii, care reprezintă cel mai nobil exemplu pe care trebuie să-l aibă în vedere statele latine, care, aflate în imposibilitatea de a se apăra atunci când sunt izolate, vor găsi în similitudinile de rasă mijloacele pentru a asigura democrația, împreună cu cele de a apăra libertatea, ascensiunea individuală și colectivă, progresul”. Cu aceeași ocazie Amante anunța constituirea unui Consiliu director, ce îl avea ca președinte de onoare pe primarul Romei, senatorul, prințul Prospero di Colonna, iar ca vicepreședinți pe prințul Borghese, pe George Lorand, din partea Belgiei, împreună cu alți 12 consilieri latini¹⁵. În octombrie 1917, într-un ordin de zi al comitetului *Pro Confederazione Latina*, se sublinia că lupta împotriva popoarelor germanice era posibilă numai prin intermediul unei legături federale a popoarelor latine – 120 de milioane de latini din Europa cu cele 80 de milioane din America Latină. Numai așa se putea ajunge la stabilirea unui echilibru între etnii, factor al păcii în viitoarea Societate a Națiunilor. În acest sens i se aduceau mulțumiri lui Take Ionescu pentru scrisoarea trimisă și se urmărea intensificarea propagandei în țările latine¹⁶. În 1918 activitatea lui Amante în sprijinul cauzei române a fost meritorie. Participa la mitingul din 30 mai organizat de *Liga Patriotică Feminină*, la Roma. În august același an îl găsim la Terracina, de unde îi scria lui Simion Mândrescu. Îl informa despre inițiativa *Societății Muncitorilor din Fondi (Società Operaia di Fondi)* – prima localitate din Italia unde senatorul Enrico Amante a vorbit despre români încă din 1840, când amintea despre originea comună și viitoarea regenerare a națiunii române – de a organiza o serbare, „Romanian day”. Cu această ocazie erau programate discursuri, iar în calitate sa de președinte de onoare îl invita să ia parte la manifestare¹⁷. Din păcate Simion Mândrescu nu a putut să participe pentru că la Roma se afla în pregătire marea manifestație de la Forul lui Traian din 25 august. Însă Amante nu renunța și îi scria lui Mândrescu că *Societatea din Fondi* i-a trimis lui Vittorio Emanuele Orlando o telegramă în care îi cerea să acționeze pentru drepturile României asupra teritoriilor care făceau obiectul pretențiilor iredentiste, împotriva inamicului comun, multiseclar (Imperiul dualist). Îl anunța că în 1 septembrie, la teatrul Bellini din Fondi va avea loc o nouă manifestație dedicată României, tema discuțiilor fiind: *Pangermanism, islamism, panlatinism*. Își cerea scuze că nu poate participa la manifestația de la Forul lui Traian, dar i-a însărcinat pe deputatul Raimondo și pe contele Tossi să reprezinte comitetul *Pro Confederazione Latina*. La sfârșitul scrisorii face câteva considerații legate de consistența Antantei, reluând ideea că singurele legături ce creează alianțe solide sunt cele care se întemeiază pe originile etnice comune, pe baza cărora se constituiau confederațiile¹⁸.

¹⁵ Ibidem, Bruto Amante către ministrul român la Roma, Roma, 30 aprilie 1918.

¹⁶ Ibidem, Comitato Pro Confederazione Latina, Ordine del Giorno, Roma, 31 ottobre 1917.

¹⁷ BN, Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 12–13, Bruto Amante către Simion Mândrescu, Terracina, 13 august 1918.

¹⁸ Ibidem, f. 27–28, Bruto Amante către Simion Mândrescu, august 1918.

Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina a cooperat cu *Liga Patriotică Feminină* reprezentată de neobosita Maria Rygier. Aceasta a organizat și manifestarea din 30 mai, care își propunea să protesteze împotriva păcii cu Puterile Centrale. Cu acest prilej, după cuvântările rostite de Maria Rygier, Bruto Amante, deputații Maury, Colonna di Cesaro și Simion Mândrescu, s-a citit și telegrama trimisă președintelui american Woodrow Wilson, în care se amintea despre soarta românilor din provinciile aflate în monarhia dualistă¹⁹. Aceeași Maria Rygier s-a ocupat de confecționarea drapelului pentru Legiunea română din Italia. Într-o scrisoare din 12 iulie 1918 adresată lui Simion Mândrescu, saluta constituirea *Comitetului de Acțiune* condus de acesta și primea cu bucurie cererea soldaților români din Cittaducale, care doreau confecționarea drapelului tricolor²⁰.

Maria Rygier se va ocupa, cu aprobarea guvernului italian, de organizarea comitetelor italiene *Pro Romeni* în Torino, Milano, Genova, Ferrara. În 13 iulie ministrul României în Italia, Lahovary, era invitat de senatorul Pio Foa la constituirea comitetului din Torino²¹, iar în 3 august, același senator îi scria lui Simion Mândrescu, rugându-l să participe la ședința comitetului pe care îl prezida. „Suntem de puțin timp constituiți, dar avem o vie dorință de a lucra bine pentru România. Prima nevoie este cea de a explica poporului natura problemei, dar lucrările despre România sunt foarte puține. Eu doresc să mă pregătesc pentru propagandă în Torino, dar nu pot începe înainte de septembrie. Am citit cu mult interes lucrarea lui Sebastian Șerbescu *La Roumanie et la guerre*. Știu că se publică în Paris un periodic, „La Roumanie”, și cred că ar fi bine să fie împărțit și comitetelor *Pro Romeni* din Italia. Eu însumi trebuie să înțeleg foarte bine pacea austro-română și cred că este necesar să am o hartă a României înainte și după pace, pentru a face să se înțeleagă grafic uzurpările.”²² În arhive există documente care atestă încercări de constituire a unui comitet *Pro Romeni* și în Napoli. În 29 octombrie 1918, un anume C.F. Lorenzetti îi scria consulului român de la Napoli despre intenția sa de a forma un astfel de comitet²³. În nota sa către ministrul Lahovary, consulul din Napoli îl informa că Lorenzetti era un funcționar al firmei comerciale *Dino Menicanti*, persoană onorabilă, însă lipsită de mijloace financiare²⁴.

¹⁹ Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 127.

²⁰ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. XCIV, dosar 9, f. 62–63, Maria Rygier către Simion Mândrescu, Roma, 12 iulie 1918.

²¹ AMAE, Fond Roma, dosar 43, nepaginat, senatorul Pio Foa către Em. Lahovary, telegrama nr. 1951, Torino, 13 iulie 1918.

²² BN, Secția manuscrise, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 15, f. 9, Pio Foa către Simion Mândrescu, Torino, 3 august 1918.

²³ AMAE, Fond Roma, vol. 44, nepaginat, C.F. Lorenzetti către Consulatul român, Napoli, 29 octombrie 1918.

²⁴ *Ibidem*, consulul român din Napoli către Lahovary, 22 noiembrie 1918.

Lega Patriottica Femminile și comitetele *Pro Romeni* se vor îngriji de participarea reprezentațiilor *Comitetului de Acțiune* la toate manifestările prilejuite de comemorarea luptei de emancipare a naționalităților: în 2 iunie – comemorarea lui Garibaldi în Capitoliu; în 14 iulie – cea a lui Cesare Battista²⁵. Cea mai importantă manifestare va rămâne cea din 25 august din Forul lui Traian, de a cărei organizare s-a ocupat entuziasta Maria Rygier, care printr-o intensă propagandă în presă a reușit să adune în acea zi personalități ale vieții politice și culturale, reprezentanți a 328 de asociații, 58 de comune. Deosebit a fost faptul că primăria a ținut ca orașul să fie pavoazat, iar evenimentul a fost filmat. Discursurile, descrierea adunării sunt relatate pe larg de Simion Mândrescu în lucrările sale, de aceea nu ne rămâne decât să insistăm asupra răsunetului remarcabil al evenimentului în opinia publică italiană și franceză și să subliniem cuvântarea deosebită a profesorului Ramiro Ortiz, prezent în seara zilei de 25 august la serata dată de Simion Mândrescu la Hotelul Imperial din Roma, sediul *Comitetului de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*. În 6 octombrie o altă manifestație a avut loc la Teatrul Alfieri din Torino, eveniment organizat de comitetul *Pro Romeni*, unde au luat cuvântul Maria Rygier, senatorul Pio Foa și Simion Mândrescu. Cu acest prilej a fost tipărit discursul *La Fratellanza italo-romena*, pronunțat de către Efsio Giglio Tos, președintele asociației studențești *Corda Fratres*, cu ocazia constituirii în București a *Ligii Italo-Române* din 1902²⁶. Reprezentanții românilor ardeleni din Roma au avut legături cu multe societăți italiene care militau pentru aceleași idealuri. Îndemnat de Zoe Garba Tomellini, fiica Smarandei Gheorghiu și soția consulului din Genova, avocatul G.B. Francesco, președintele societății *Democrazia Sociale Irredenta* din orașul amintit, îi va scrie lui Simion Mândrescu, invitându-l la o manifestație pentru toți cei care luptau contra Austriei. *Asociația Politică a Italienilor Iredenți (Associazione politica fra gli Italiani Irredenti)* i-a invitat pe membrii coloniei române din Roma la comemorarea martirului Cesare Battista, prilej de a asculta discursurile primarului Prospero Colonna, al lui Leonida Bissolati și ale câtorva soldați trentini mutilați în timpul războiului²⁷. Manifestări de simpatie față de victimele războiului sunt evidente în scrisorile adresate de *Associazione Nazionale „Trento-Trieste”*²⁸, *Lega Latina*. Aceasta din urmă organiza în septembrie 1917 o manifestație în care Romolo Ducci urma să prezinte originile națiunii române chiar în Forul lui Traian²⁹. Tratatul de pace de la București a făcut obiectul protestelor inițiate de

²⁵ V. pe larg desfășurarea manifestărilor în Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 34–40; Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 130–134.

²⁶ Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 64.

²⁷ AMAE, Fond Roma, vol. 168, nepaginat, Lorenzoni către ministrul român la Roma, Roma, 10 iulie 1918.

²⁸ Ibidem, președintele *Asociației Naționale Trento Trieste Roma* către Dimitrie Ghika, Roma, 6 decembrie 1916.

²⁹ Ibidem, R. Pelissier către Dimitrie Ghika, Roma, 11 septembrie 1917.

către *Associazioni Politiche e Patriottiche Fiorentine*. În mai 1918, președintele acesteia, Diego Garoglio, își exprima „deplina solidaritate morală cu România martirizată și cerea guvernelor Antantei, în special celui de la Roma, mama civilizației comune, un protest energic”³⁰.

„Cea dintâi Romă prin spadă, cea de a doua prin credință a dat poruncă și unitate lumii. Cea de-a treia, menită să o lumineze prin cugetare, fu în mintea tuturor marilor noștri, de la Dante la Gioberti, și pare că trăiește astăzi în ursita istoriei.” Acestea sunt cuvintele scrise de Benedetto De Luca în studiul său intitulat *Cuvântul Romei* din 1906³¹. Figură importantă din rândul italienilor stabiliți în România la sfârșitul veacului al XIX-lea, profesorul Benedetto De Luca își așteaptă încă biograful care, scormonind cu acribie în arhive, să reconstituie personalitatea aparte a acestui italian al cărui destin s-a împletit cu cel al emigrației italiene din spațiul românesc. Știm că s-a născut în Foggia în 1869³², iar în 1888 a absolvit liceul din Macerata. Peste un an susținea examene la Universitatea din aceeași localitate. Era ales în 1893 delegat municipal în localitatea natală, iar în 1899 consilier comunal. Prin căsătoria cu Ana Maria, pe care credem că o putem identifica drept una dintre fiicele Enrichettei Mercuri Rădulescu, Benedetto De Luca se stabilește în Bârlad, fiind profesor de italiană la liceu. Soția sa era nepoata pictorului Paolo Mercuri³³, situație care i-a facilitat stabilirea de contacte multiple cu personalități ale lumii culturale și politice din România și Italia. Din lipsă de spațiu nu putem să detaliem intensă sa activitate publicistică destinată a consolida legăturile dintre cele două țări; amintim numai că a scris despre soarta românilor din Imperiul dualist, despre politica de maghiarizare, despre destinul aromânilor și locul lor în Balcani, despre politica balcanică a Italiei etc.³⁴. A fost neobosit în activitatea sa de a crea cadre organizate de studiere a limbii și civilizației italiene, fiind unul dintre fondatorii societății *Dante Alighieri* din București. A ținut lecții gratuite de limba italiană și începând din 1901 a căutat să constituie o Catedră de limba italiană la Facultatea de Litere din București. Este grăitoare în acest sens scrisoarea trimisă în iunie 1909 lui Titu Maiorescu, prin care cerea să fie creat un post de conferențiar, aducând drept argumente: cursurile gratuite de italiană, cursul

³⁰ Ibidem, vol. 43, nepaginat, apel al *Associazioni Politiche e Patriottiche Fiorentine* semnat de Diego Garoglio.

³¹ Benedetto De Luca, *Cuvântul Romei*, București, 1906, p. 95.

³² Carmen Burcea, *Societatea Dante Alighieri în București (1901–1950)*, în „Revista de științe politice și relații internaționale”, 2006, nr. 1, nota 2, p. 102; Stefano Santoro, *L’Italia e la Romania fra diplomazia e cultura, 1918–1943*, în „Romanian Review of Political Sciences and International Relations”, t. I, 2004, nr. 2, p. 62.

³³ Pentru această afirmație aducem drept argumente scrisorile Enrichettei Mercuri, care se găsesc în Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), Fond personal Paolo Mercuri, dosar 129, 130.

³⁴ Amintim numai câteva dintre scrierile sale: *Cuvântul Romei*, ed. cit.; *La lotta delle nazionalità in Ungheria (A proposito di un recente episodio)*, Roma, 1907; *Gli albanesi, i macedo-romeni, e gli interessi d’Italia nei Balcani*, Roma, 1913; *Il confine della Dobrovia e la vertenza romeno-bulgara*, Roma, 1913; *Il Banato alla Romania*, Roma, 1919 etc.

liber de literatură italiană din anul 1901–1902 de la Universitate, numeroasele articole scrise în reviste de prestigiu din Italia în apărarea cauzei românilor de pretutindeni, recomandările din partea Ministerului Cultelor și Instrucției Publice din Italia, Ministerului Afacerilor Externe de la Roma, directorului general al școlilor italiene din străinătate, scrisorile semnate de Alfredo Baccelli și Angelo de Gubernatis³⁵. În 1913 încheia un contract cu Ministerul Instrucțiunii Publice prin care se angaja să predea cinci ani limba italiană la Liceul Comercial din București. A fost neobosit în a lega punți spirituale între cele două țări latine, organizator de excursii tematice în peninsula „pentru o mai bună cunoaștere a celor două popoare” și al unor societăți culturale – un comitet de filoromâni în aprilie 1910 la Roma, alcătuit din personalități de vază, printre care se număra și Guido Baccelli³⁶. Activitatea sa din anii 1917–1919 este mai puțin cunoscută și poate fi reconstituită din corespondența aflată la Arhivele Statului, fond personal Paolo Mercuri, din scrisorile aflate în fondul Simion Mândrescu de la Biblioteca Națională etc. Nevoit să se retragă la Iași, în 1917, va continua să activeze pe lângă oficialii legației italiene, fiind respectat pentru efortul său de către toți cunoscuții. Mândră de ginerele său, Enrichetta îi scria fiicei sale că „dintre toți numai Benedetto se află la postul său, își face treaba cu cea mai mare inteligență și dragoste față de cele două țări: România și Italia”³⁷. Nu erau numai cuvintele admirative ale unei persoane apropiate, ci exprimau o realitate. Cert este că Benedetto De Luca va face parte din delegația română la Congresul de la Roma din aprilie 1918 alături de Simion Mândrescu, Dumitru Drăghicescu, Nicolae Lupu, Gheorghe Mironescu. Era martor în 10 aprilie la discursul vicepreședintelui congresului Luigi della Torre, care a citit proclamația și articolele care formau baza acordurilor încheiate de naționalitățile participante. În rezoluțiile adoptate se menționa că: „italienii, polonezii, românii, cehii, iugoslavii ... își proclamă dreptul de a constitui propria naționalitate și unitate statală sau de a o completa și de a realiza deplina independență politică și economică”³⁸. După congres, Benedetto De Luca va rămâne în Italia până în 1919 și se va implica în tot ceea ce însemna consolidarea relațiilor dintre cele două spații. Intensa activitate îl împiedica să comunice cu familia sa din Bârlad. În 20 martie 1918, ministrul României din Roma era rugat să comunice vești despre familia De Luca. Familia Rădulescu era neliniștită de absența oricărei informații privitoare la Ana Maria și Benedetto De Luca³⁹. Ultimul era implicat în activitatea

³⁵ BAR, Corespondență Benedetto De Luca, S 6/XV, Benedetto De Luca către Titu Maiorescu, Bârlad, 4/17 iulie 1909.

³⁶ Benedetto De Luca, *Excursii în Italia în 1911*, București, 1911, p. 2.

³⁷ ANIC, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 8–9, Enrichetta către Ana Maria De Luca, Bârlad, 23 iunie 1917.

³⁸ *Conferenza delle nazionalità soggette all’Austria-Ungheria (Roma – in Campidoglio – 8, 9 e 10 aprile 1918). Testo delle dichiarazioni votate e riassunto dei discorsi pronunziati nella seduta finale del 10 aprile*, Roma, 1918, p. 30.

³⁹ AMAE, Fond Roma 1914–1924, vol. 56, f. 179, Ministerul Afacerilor Străine către ministrul român la Roma, București, 20 martie 1918.

Comisiei Aliate de propagandă cu sediul la Padova. De aici îi scria lui Simion Mândrescu în 24 mai 1918⁴⁰, înștiințându-l despre proiectele acestei asociații. Se dorea înființarea unei publicații în limbile cehă, sârbo-croată, română, poloneză care să cuprindă și câteva știri în slovenă și rutenă, pentru „a servi ca organ de propagandă printre trupele diverselor naționalități din rândul armatei austro-ungare”. Propaganda urma să fie făcută și prin manifeste răspândite o dată sau de două ori pe săptămână. Îl ruga să-i trimită scurte articole, note, informații care ar fi sprijinit această activitate. În iulie se pare că relațiile dintre cei doi se răcesc pentru că Simion Mândrescu îi scria lui Ugo Ojetti, președintele Comisiei centrale de propagandă, recomandându-l în locul lui De Luca pe Aron Cotruș. Iată ce scria Simion Mândrescu: „Cât despre întrebarea dacă dl. Benedetto De Luca ar trebui să fie menținut în această funcție pe care astăzi o ocupă Aron Cotruș vă comunic că Benedetto De Luca nu poate fi reprezentantul nostru pentru propagandă printre frații noștri din armata austro-ungară.”⁴¹ Probabil se făcea simțită încordarea dintre liderii români ce activau în străinătate. Simion Mândrescu nu mai accepta ca

⁴⁰ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. V, dosar 2, f. 1–2, Benedetto De Luca către Simion Mândrescu, Roma, 9 mai 1918:

„Ottimo e caro amico,

Appena tornato il 1 di maggio da Padova a Roma, mi sono fatta una gradita premura di venire a salutare, all'albergo, voi e la gentile signora Mandrescu, seppi dal portiere, che ne eravate partiti, il giorno primo, per Cittaducale.

Avrei desiderato metervi al corente di quella che si era decisa in principio di fare in materia di propagande tra le file nazionalità oppresse dell'esercito nemico; buone idee e pratici disegni, che si cerchero di ottenere a poco a poco d'amore e d'accordo tra i delegati delle varie nazionalità.

Da Roma son ripartito per Padova sabato 4 corrente. Qui abbiamo ateso l'arriva del delegato boemo, che solo mancava; da ieri siamo al completo.

Fra una diecine di giorni si dara mano ad un foglio settimanale, pubblicato in boemo, serbo-croato, romeno e polacco (con qualche notizie anche in sloveno e ruteno) da servire come organo di nostra propaganda fra le truppe delle varie nazionalità oppresse, dell'essercito austro-ungarico. Un certo numeri di esemplari di questo giornale verra distribuit per la propaganda interna tra gli ufficiali e soldati romeni, boemi che si trovano in Italia.

Si continuerà a far propaganda tra le file nemiche, anche a mezzo di manifeste uno o due volte a settimana.

Ci rivolgiamo ora a voi, perché abbiate la cortesia di favorirci, tanto pel giornale che pei manifesti, tutto cio che credete, per la vostra illuminata esperienza, autorità e senno, che sia oportuno di pubblicare: brevi articoli, o note, come notizie e informazioni. Desideremo che tali articoli venissero firmati da voi, per dare ad essi il maggiore rilievo ed efficacia. Il materiale da pubblicarsi vi compiacerete spedirlo all'indirizzo seguente: Commissione Interalleato di Propaganda, Ufficio del Delegato Romeno, Padova.

In secondo luogo, facciamo apello alla vostra competenza e gentilezza perche vogliate scegliere, tra gli ufficiali nostri romeni, qualcuno specialmente addato, e possibilmente iniziato nel giornalismo, che scriva oltre al romeno, anche il magiaro e il ruteno. Qualora non fosse possibile trovare una sola persona che risponde a queste vari squisiti linguistici, allora dovrete usarci l'amabilità di sceglieri due ufficiali. In questo caso, che scrive il ruteno dovrebbe conoscere anche un poco di polacco o di serba. Trattandosi di caso estremamente delicata ci rimettiamo al vostro illuminata patriottismo ...”

⁴¹ Ibidem, P. CXIV, dosar 12, f. 15, Simion Mândrescu către Comissione Centrale Interalleata, Ufficio di Stampa e Propaganda, Roma, 16 iulie 1918.

funcțiile de răspundere să fie ocupate de altcineva decât de românii din ținuturile vizate de pretențiile iredentiste, lucru probabil de înțeles în contextul semnării păcii de la București. La aceasta se adăuga faptul că Aron Cotruș făcea parte din *Comitetul de Acțiune al Românilor din Transilvania, Banat, Bucovina*. Pe lângă activitatea de propagandă, profesorul De Luca s-a implicat și în constituirea Legiunii române din Italia. În aprilie–mai 1918, împreună cu G. Mironescu, Benedetto De Luca a vizitat câteva lagăre de prizonieri în ideea sondării spiritelor pentru înrolarea prizonierilor români (este vorba de lagărul de la Cassino). Peste o lună era trimis împreună cu patru ofițeri români în lagărul de la Cavarzere pentru a recruta voluntari. Nici această acțiune a sa nu a detensionat relațiile cu Simion Mândrescu, ultimul fiind nemulțumit de numărul mic de voluntari recrutați⁴². Cert este că din vara lui 1918 până în 1919, Benedetto De Luca va deveni temporar funcționar al legației române din Roma, fiind extrem de apreciat de Dimitrie Penescu. Tudor Rădulescu îi scria: „Domnul Penescu mi-a vorbit despre caldă simpatie și deosebită stimă de care se bucură Benedetto, care a lucrat pe lângă legația noastră de acolo, în slujba neamului românesc și spre binele ambelor țări.”⁴³ În noiembrie 1918 îl găsim pe Benedetto De Luca alături de Vasile Lucaciu, Constantin Angelescu, Nicolae Titulescu, Ioan Ursu, senatorul Catargiu, Constantin Mille, Vladimir Ghyka în delegația *Comitetului Național al Unității Naționale*, care a venit la Roma pentru a determina oficialitățile italiene să recunoască acest organism al emigrației române. În 28 noiembrie delegația a fost primită de Orlando, iar Vasile Lucaciu a insistat pentru organizarea rapidă a Legiunii române, care urma să fie repatriată pentru a lupta în Transilvania⁴⁴. Participarea lui De Luca în cadrul acestei misiuni este mărturisită și de corespondența familiei Rădulescu. Scriindu-i fiicei sale Ana Maria, Enrichetta îi spunea că a devorat toate ziarele italiene trimise de Benedetto și a văzut și numele acestuia în misiunea la ministrul Orlando⁴⁵. Se pare că printre multiplele sale activități s-a aflat și aceea de a pregăti repatrierea regimentelor române constituite pe solul italian: Horia, Cloșca și Crișan. Lucrul este demonstrat de corespondența dintre autoritățile italiene și legația României de la Roma. În 9 ianuarie 1919 aceasta era anunțată că în Ancona urmau să sosească o parte a prizonierilor italieni de război din Balcani, iar navele puteau fi folosite pentru repatrierea celor români. De aceste probleme era rugat să se ocupe Benedetto De Luca⁴⁶. Amintim că profesorul era bun amic cu generalul Luciano Ferigo, ce fusese numit comandant al Legiunii române, fost atașat militar pe lângă legația Italiei de la București, căsătorit

⁴² Simion Mândrescu, *op. cit.*, p. 24.

⁴³ ANIC, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 70–71, Tudor Rădulescu către Ana Maria De Luca, București, 6 iulie 1919.

⁴⁴ Idem, Fond microfilme Italia, r. 14, c. 35–47.

⁴⁵ Idem, Fond Paolo Mercuri, dosar 129, f. 39–40, Enrichetta către Ana Maria De Luca, București, 23 februarie 1919.

⁴⁶ AMAE, Fond Roma, vol. 44, nepaginat.

cu o româncă⁴⁷. După război, Benedetto De Luca își va relua activitatea didactică în București, va fi implicat și în publicistică fiind corespondentul în Italia al jurnalului „L'Indépendance roumaine”, iar soția sa corespondentă de presă a „Evenimentului de Iași”⁴⁸.

„Nu vă puteți închipui cu ce bucurie am citit în jurnale că în curând vom avea aici alături de noi pe scumpii și iubiții noștri români, care sunt frații noștri de sânge, acum vor fi și frați de arme. Cât aș dori să fiu și eu în rândurile vitejilor români. Dorința mea ar fi de a fi cu ei, să aud iarăși dulcea limbă românească, căci sunt trei ani de când nu o mai vorbesc.”⁴⁹ Astfel îi scria Pietro Gigante, italian din Craiova, lui Simion Mândrescu în speranța că va fi primit în rândurile Legiunii române. Constituirea acesteia, unul dintre scopurile declarate ale *Comitetului de Acțiune*, va fi posibilă numai în a doua jumătate a lunii octombrie, după tratative îndelungi cu guvernul italian. Arhivele păstrează adeziunile prizonierilor români la formarea Legiunii, dar și pe cele ale unor emigranți italieni din România, care au fost nevoiți să se reîntorcă în patria natală și să se înroleze în armata italiană. În 23 octombrie Simion Mândrescu primea următoarea scrisoare: „fiind la cunoștință că în curând va fi fondată frumoasa și marea Legiune românească ... eu vin a vă ruga pe Dvs. dacă se va putea să fiu admis ... în rândurile frumoase ale Marii Împărății Românești ... Bucuros aș fi dacă s-ar putea! Eu zic că da! Din moment ce tatăl meu și toată familia, după plecarea mea, s-au făcut cetățeni români și acolo avem toată averea noastră și locuința ... Așteptând un vesel răspuns, mă iscălesc ...”⁵⁰, Mario Gritti. Însă cea mai emoționantă scrisoare ne pare a fi cea a lui Giorgio Machnic, originar din Trieste. Scrisoarea era însoțită de o frumoasă fotografie a autorului. „Prea stimată domnule Simion Mândrescu, vă rog să luați în considerare această scrisoare. Înainte de toate am să vă spun mai mult. M-am născut la Trieste în 1894 și sunt deja 15 ani de când mă găsesc în București. Tatăl meu este tovarăș de afaceri cu dl. Celestino Costa ... Sunt în Italia de la 7 mai 1916. Vin din București, unde am lăsat întreaga familie, surori, frați, părinți. De când țara noastră a intrat în război nu mai am nici o știre de la părinți. Sunt foarte disperat, dar Excelența Voastră ați adus fericirea mea. Nu știu cum să vă explic plăcerea mea când Duminecă v-am auzit la teatrul Alfieri de aici și din acea zi mereu mă gândesc să vă adresez această scrisoare, care nu are drept scop decât de a vă ruga să iau parte ca voluntar în Legiunea românească.” Avea cunoștințe temeinice de mecanică, fiind pasionat îndeosebi de motoarele de avioane. Impresionat de scrisoare, Simion Mândrescu îi scria că putea fi membru al Legiunii române, numai după ce aducea un act de identitate și o recomandare din partea Consulatului românesc din Torino⁵¹. Alături de acești emigranți se regăsesc și

⁴⁷ Vasile Dudaș, *op. cit.*, p. 134.

⁴⁸ AMAE, Fond Roma, vol. 307, nepaginat, Roma, 30 iunie 1922.

⁴⁹ BN, Fond Saint Georges, arhiva Simion Mândrescu, P. XCIV, dosar 9, f. 66–67, Pietro Gigante către Simion Mândrescu.

⁵⁰ Ibidem, f. 77, Mario Gritti către Simion Mândrescu, 23 octombrie 1918.

⁵¹ Ibidem, f. 67–69, Giorgio Machnic către Simion Mândrescu, Torino.

manifestările de simpatie ale locuitorilor din peninsula. Profesorul Stefano Novo descria ceremonia sfințirii drapelului românesc în localitatea Cavarzere. „Strigăte de trăiască au întâmpinat sosirea primului nucleu de voluntari români din Italia, ce purtau uniforma Alpino Ardito Italiano”. Au fost intonate „Deșteaptă-te române” și imnul lui Mamelli de către un cor de copii⁵². Cu ocazia sfințirii de către părintele Lucaciu a drapelului primului regiment românesc, Horia, în 5 decembrie 1918, în localitatea Marino, preotul Ercole Berardi a scris o poezie omagială pe care dorea să o multiplice și să o trimită soldaților din Legiune, dar și regelui Ferdinand și reginei Maria⁵³.

Nicolae Iorga spunea: „Se comite în istorie o foarte mare greșeală când se caută o națiune totdeauna acasă la ea, ca să judece care este valoarea și rostul ei. Ea trebuie urmărită oriunde își exercită influența.” Manifestările de simpatie și implicarea opiniei publice italiene în susținerea cauzei române în anul de cumpănă 1918 ne îndreptătesc să subscriem la caracterizarea făcută de Ramiro Ortiz spiritului italic, ca fiind impregnat de „idealism activ”⁵⁴. Adică acea latură de claritate și ordine, ce domină spiritul latin, care ne-a învățat lecția măsurii, a echilibrului. Căci așa cum menționa Benedetto De Luca, „datoria veacului nostru va fi, prin urmare, de a cumpăni cele două declarații (cea a drepturilor cu cea a datoriilor obștești), pe care înțelepciunea romană o întrezărise ca desăvârșita dezlegare a problemei sociale și omenești”⁵⁵.

ITALIANS SUPPORTING THE GREAT UNION. NEW TESTIMONIES

Abstract

In the final stage of the First World War, Rome became a center of nationalities seeking state unity, thus transposing the Risorgimento ideal into reality. The present paper adds a new page to the Romanian-Italian relations in the twentieth century, demonstrating the extent of pro-Romanian propaganda in the peninsula on the basis of unpublished documents. The activities of the cultural societies *Latina Gens* and *Pro Confederazione Latina*, and of the *Pro Romeni* committees are examined, with a special focus on the less known role played by

⁵² AMAE, Fond Roma, vol. 168, nepaginat, scrisoarea prof. Stefano Novo din Cavarzere, 10 iulie 1918.

⁵³ Ibidem, vol. 209, nepaginat, Ercole Berardi către Lahovary, Marino, 24 decembrie 1918.

⁵⁴ Manifestările de simpatie ale italienilor către români au îmbrăcat forme diverse. Printre acestea arhivele românești păstrează cererile unor medici italieni către Crucea Roșie de a li se permite angajarea lor în cadrul serviciului sanitar român în perioada Primului Război Mondial. Inedită este și cererea unui italian din Brazilia, Riccardo Bevilacqua, de a se înrola în cadrul armatei române. Pentru toate acestea v. AMAE, Fond Roma, vol. 209, nepaginat.

⁵⁵ Benedetto De Luca, *Cuvântul Romei*, p. 82.

Benedetto De Luca, an outstanding figure of the Italian immigration to Romania, and new evidence on the destiny of the Romanian legion in the peninsula is presented.